

Elckerlijcklezing 16 mei 2009 – Lezing Bert Keizer

Dames en Heren,

Ik ben geboren in Amersfoort en 50 jaar geleden gingen we zondags vaak fietsen waarbij we nogal eens een bezoek brachten aan het Cenakel in Soesterberg. De ruimte waar wij nu zitten. Het ging om een bescheiden kapel. Het altaar was afgesloten van de ruimte voor gelovigen door een smeedijzeren hekwerk.

Op het altaar zaten altijd, en ik bedoel letterlijk altijd, twee zusters in gebed geknield. Je zag deze twee stille gestalten van achteren, gekleed in een habijt van kant, bruiden van Christus. Het ging om een eeuwigdurend gebed. Als jongetje dacht ik dat er nooit een straaljager neerstortte rond Soesterberg door dit gebed.

Ik dacht tevens dat dit één van de bescheidenste effecten was, een plaatselijk douceurtje als het ware, terwijl de werkelijke invloed van dit bidden zich over de hele wereld uitstrekte.

Ik sta op het punt ferme dingen tegen u te zeggen over sterfelijkheid, maar ik wil de onsterfelijkheid die met dit bidden samen hangt of samen hing niet uit het oog verliezen. Het is de vraag of wij als belijdend sterfelijken veel verder zijn gekomen.

Ik kom daar graag op terug.

Het aardige van onsterfelijkheid is dat het er ooit niet was. Net zoals treinen. Het was in de dagen van Plato niet mogelijk om een trein te missen. En zo was het in zekere stadia van mens-zijn niet mogelijk om on-sterfelijk te zijn, omdat wij onszelf nog niet als sterfelijk inschatten.

Wij worden overigens omringd door enthousiast levende wezens die zich op dit punt nog altijd geen zorgen maken.

Ik zou onsterfelijkheid willen omschrijven als voortleven na de dood. Wij komen nog wel tot een nadere invulling van dit begrip, maar ik wilde eerst met u vaststellen voor wie deze begeerlijke toestand bereikbaar wordt geacht.

Victorianen vonden het een lachertje, maar wij weten zo langzamerhand niet beter dan dat wij in veel opzichten samenvallen met het dier. De poging om alle menselijke streven en beven zoveel mogelijk binnen Artis uit te leggen is geen staaltje van puberaal neerhalen, maar de verrassende uitkomst van het oudste filosofische advies: ken uzelve.

Dat we, hoe meer we over onszelf weten, hoe langer hoe minder voorstellen, kan opluchten of ontstellen, maar het is niet anders. Ik denk dat alleen Plato, Shakespeare en Bach (nog) niet helemaal in het dierlijke te vangen zijn, maar de meeste huiselijke verwickelingen, als romantische liefde, huwelijksrouw, ouder-kindproblemen, ontrouw natuurlijk, verbouwingsdrift, burenruzie, carrière-dwang en de aftakeling voor het einde, kunnen we dacht ik moeiteloos uitboeken als dierlijk tot de laatste kreun.

Wat weten chimpansees van de dood en deïnen zij daar van terug om zich te beraden en vervolgens onsterfelijkheid te verzinnen?

Het is duidelijk dat zij zich de dood van een jong aantrekken, en de pijnlijke aanwezigheid van een afwezigheid registreren.

Maar of zij hieruit concluderen dat zij zelf ook ooit op een dag afwezig zullen zijn? Ik denk dat die sprong hun bespaard is gebleven. Dieren zijn on-sterfelijk maar dan op een onverwachte wijze, zij leven doodloos.

De mens niet.

Wie geestelijk omhoogkrabbelt naar een besef dat hij er is, krijgt daarbij geheel gratis, in fragmenten die als zelfbouw-kit verdacht goed ineem te passen zijn, de zekerheid geleverd dat hij er ooit niet zal zijn.

Kinderen geloven hier niks van. Ouderen schamperen over dit ongelooft.

Het blijft evengoed raar dat we van een dood paard, een dode hond of een dode vlieg niet meer verwachten dan dat ze dood zijn terwijl we van een dode mens verwachten dat ie eh nou ja niet dood is.

Onsterfelijkheid is naar ik meen een verzonnen toestand waarvan er twee types zijn.

In de eerste vorm hebben ze het tot in de eeuwigheid nog steeds over mij. Ik blijf gezien worden door anderen, al zie ik hen zelf niet.

En in de tweede vorm kan ik het tot in de eeuwigheid ook nog steeds over mijzelf hebben. Niet alleen zien anderen mij, maar ik kan hen ook zien.

Het vervelende van de onsterfelijkheid, waarin er ook na mijn dood nog steeds over mij gepraat wordt, is dat ik er niks aan heb. De Nietzsche van wie wij nu zeggen: wat een triest leven eigenlijk naast al die overweldigende ideeën, die bestaat niet meer en onze uitingen van bewondering of medelijden gaan wel naar hem uit, maar komen niet bij hem aan.

Van eeuwige roem merk je niks, wil ik maar zeggen.

Het aardige van deze vorm van onsterfelijkheid is wel dat we die delen met dieren. Want mensen hebben het nog vaak over dieren na hun sterven. Wij hebben het in ons gezin nog altijd over die ene hond die we ooit gehad hebben. Als u enigszins standbewust bent in de biosfeer dan is dit wel een beetje lullig voor u want net zomin als Lord Stanhope zijn groenteboer graag tegenkwam in de concertzaal zo zullen veel mensen een onsterfelijkheid die dieren ook hebben afwijzen als niet chique genoeg.

Daar komt nog bij dat deze vorm van onsterfelijkheid de meesten van ons gaat toevallen in zeer bescheiden proporties, in welhaast homeopathisch dosering zou ik willen zeggen, want hoe lang zullen ze het nog over ons hebben als je daar de eeuwigheid tegenover stelt?

Mijn grootvader is uit 1869, 140 jaar geleden. Hij stierf in 1954 en er leeft nu nog één van zijn kinderen, zelf 90 jaar oud. Er wordt nog zelden over hem gesproken, al herkennen we hem allemaal moeiteloos op foto's: Opa Keizer zeggen we dan.

Als dat onsterfelijkheid is, dan vraag je je af of daar iets verlossends van uit gaat.

Overigens zit er een duidelijke grens aan dit voortleven in anderen, waar voorbij het oninteressant wordt of ze nou wel of niet aan je denken.

Als je hoort dat ook je achter achter achter klein kinderen aan je zullen denken zul je zeggen: maar ik ken die stakkerds helemaal niet, het doet me eigenlijk niks dat zij aan mij gaan denken. De mensen die wij kenden, uit hun geest zouden we nooit willen verdwijnen.

Maar goed, zult u zeggen, dat er over de meesten van ons weinig tot niets gezegd gaat worden als we eenmaal een jaar of 50 of 150 dood zijn, dat neemt niet weg dat er mensen zijn die eeuw in eeuw uit over de tong gaan en dan niet omdat ze zulke grote etters waren als Stalin, Hitler of Mao, maar omdat ze iets prachtigs hebben neergezet dat we altijd zullen koesteren.

Ik denk aan Homerus, Plato, Dante, Michelangelo, Shakespeare, Rembrandt, Voltaire, Beethoven, Darwin, Proust, Beckett, Reye, Jimi Hendrix, John Lennon en George Harrison.

Ze merken er niks van, nee, maar toch hebben zij iets onvergetelijks gedaan, iets dat blijft ondanks het verstrijken van de tijd.

Ik ben het daar enigszins mee eens, maar dat blijvende wordt aangevreten door astrofysische overwegingen. Reeds over 5 miljard jaar is vrijwel alle waterstof in de kern van de zon verbruikt. De kern zal instorten en in de buitenste lagen waar nog niet alle waterstof is omgezet gaat de kernfusie verder waardoor deze schil enorm gaat uitzetten. Mercurius en Venus zullen vrijwel zeker opgeslokt worden en mogelijk ook de aarde. Maar ook al wordt de aarde tegen die tijd niet opgeslokt dan nog zal de oppervlakte temperatuur zo rond de 1500 graden komen te liggen, een temperatuur waarbij Shakespeare's sonnetten en Rembrandt's schilderijen nog net zo veel substantie zullen hebben als mijn gecremeerde tante Miep.

Bij een dergelijke temperatuur is een koolstof metabolisme onmogelijk. Nee, de onsterfelijkheid in de vorm van voortleven in de harten van die na ons komen is een teleurstellend fenomeen omdat het ergens definitief eindigt. En onsterfelijkheid is nu juist de wens om nooit te eindigen.

Wij gaan over naar de tweede vorm van onsterfelijkheid waarin er op aarde niet meer over ons gesproken hoeft te worden omdat we ons elders bevinden in het eeuwige leven. Dat gaat zo: in het menselijk lichaam zit een ziel die dat lichaam bij de dood verlaat om zich de eeuwigheid in te begeven en daar onsterfelijkheid te beleven.

De vermeende aantrekkelijkheid van deze visie is dat er niet gestorven hoeft te worden. Ik wijs in het voorbijgaan op de vraag of nooit sterven een prettig vooruitzicht is. Zuurstof betekent voor ons zo weinig omdat de voorraad eindeloos is. Het leven betekent voor ons zo veel omdat het afloopt.

Dean Swift, Marguerite Yourcenar, Simone de Beauvoir en Julian Barnes hebben al uitvoerig stilgestaan bij de tergende doodsheid van een altijddurend bewustzijn. Wij nemen de ondraaglijkheid van deze toestand graag aan en wenden ons tot een begripsmatige uiteenrafeling van de verwarring die we 'de ziel' noemen. Het geestelijk leven van de mens.

Op z'n chimpansees geformuleerd is het maar goed dat er gestorven wordt, anders hebben we straks alleen nog maar staanplaatsen op aarde, maar wij zijn geen chimpansees en horen graag een

indrukwekkender reden.

La Rochefoucauld heeft gezegd dat we de zon noch de dood recht in het gelaat kunnen zien, en de meest voorkomende benadering van de dood is dan ook weggijken. Doen alsof iemand wel dood LIJKT, maar niet dood IS. Het belangrijkste hulpmiddel waarmee mensen er een puntje aan weten te draaien, aan die ontstellende stilte in een lijk, is het begrip 'ziel'.

Over de ziel, of de geest, 'die in ons lichaam huist' bestaat veel verwarring. Een verwarring waar we langs eeuwenlang onderhouden dwaalwegen nog altijd welgemoed op af struinen.

De ziel of geest wordt gezien als een schaduwwachtige substantie, een neven-wezen, dat zich op de een of andere onbegrijpelijke wijze ergens in het lichaam bevindt. Nou ja, ergens? De meeste mensen kiezen voor het hoofd, of nauwkeuriger, de hersenen, als de verblijfplaats van de ziel, want daar vindt immers het denken plaats.

Zitten er dan gedachten in een hoofd? Jawel, maar niet in de zin waarin een man in een huis zit. Want als je het dak van dat huis afhaalt, dan zie je die man zo zitten, maar als je een denkend mensenhoofd openmaakt, dan zul je in ieder geval geen gedachten aantreffen. Dus oppassen met het woordje 'in' in deze bewering.

Het idee dat er een ziel 'in' ons lichaam huist heeft absurde consequenties. Bijvoorbeeld: omdat je alleen maar lichamen ziet van je medemensen (de ziel zit er 'in' en die kun je dus niet zien), weet je nooit echt wat er in ze omgaat. Het kan best zijn dat wat u kiespijn noemt, door mij ervaren wordt als de smaak van chocola, omdat ik nooit weet of u hetzelfde voelt als ik.

Of deze: misschien ben ik wel de enige mens die iets voelt, want echt zeker weten dat die anderen iets voelen, dat gaat nu eenmaal niet. Je hebt een onmiddellijke toegang tot je eigen geestelijke inhoud, en je moet maar gissen naar wat er in anderen omgaat. Dat weet je alleen indirect.

Het beeld dat ons hier voor ogen zweeft is dat ieder mens in zijn lichaam zit als in een cel en door de gaten in de muren (zijn zintuigen) komt de wereld binnen in de vorm van indrukken. Dit beeld verdampt zodra je je afvraagt hoe de mens die IN de mens zit, de binnengekomen indrukken dan 'bekijkt'? Want achter uw ogen zitten geen ogen!

En hoe gaat het de andere kant op? Hoe communiceert die ziel daarbinnen met de buitenwereld? Is het zo dat die ziel af en toe een vlag naar buiten steekt in de vorm van een mededeling over hoe hij zich voelt?

Als we die vendelzwaaijer daar binnen eens nader bekijken, kunnen we alle vragen herhalen die we al over de buitenman stelden. Maar we veronderstelden dat binnenmannetje nou juist om die buitenman te verklaren. Zo komen we geen steek verder. Er zit geen ziel 'in' het lichaam, geen mannetje achter de man, geen oog achter uw oog.

Het beste beeld van de menselijke ziel is niet iets in het lichaam, het beste beeld van de menselijke ziel IS het menselijke lichaam!

Er is niks fout aan het idee van 'een ziel in het lichaam' als we maar beseffen wat we zeggen. Vergelijk het met deze opmerking over een Olympische atleet: 'Er zit een gouden medaille in die benen', waar u anatomisch niet naar zou gaan zoeken.

Het is de moeite waard om behoedzaam te zijn met een uitspraak als 'de ziel zit in het lichaam' omdat dit 'in' ons denken al eeuwen behekt. Wat er 'in' zit kan er toch ook 'uit'? En als we de ziel eenmaal het lichaam 'uit' hebben, als zielen op sjouw gaan zonder lijf, dan is het hek van de dam en ontstaat er een waar carnaval aan noties, dromen, angsten, ideeën en visioenen, waartegen ons intellect nauwelijks verweer heeft, zeker als de dood ermee gemoeid is. En helemaal als de dood er misschien wel mee overwonnen kan worden.

De ziel kan het lichaam niet verlaten in de zin waarin een belastingaanslag geen auto kan besturen. En dat is niet omdat hij nooit rijles heeft gehad of geen armpjes heeft. Net zomin als die ziel er niet uit kan omdat de deur dicht zit. We hebben het hier niet over fysieke eigenschappen maar over begripsmatige onmogelijkheden.

De ziel zit in het lichaam als de gouden medaille in de benen van de atleet.

Het is niet zozeer onwaarschijnlijk, of moeilijk te vatten, het is bij nader inzien onzinnig, om te stellen dat de ziel zich na de dood zou 'los maken van het lichaam, zodat wij de dood overleven'. DIE ziel zat er nooit in.

Maar wij mensen zijn hardnekkig als het om niet dood willen gaan en zo is er de laatste jaren in de interpretatie van Bijna Dood Ervaringen sprake van een hernieuwde opbloei van de gedroomde scheiding tussen lichaam en geest nu beschreven als de scheiding tussen hersenen en bewustzijn.

Men gaat hierbij uit van de samenhang, hoe ondoorgrondelijk die ook mag zijn, tussen hersenen en bewustzijn. Descartes wist niet hoe hij deze samenhang moest beschrijven. En ook ons lukt het nog altijd niet zonder in de war te raken.

De huidige interpretatie van Bijna Dood Ervaringen biedt een eigentijdse voortzetting van die eeuwenoude verwarring.

Men gaat er hierbij van uit dat bewustzijn zonder hersenen kan. Na de dood zit je vaak zonder hersenen, maar dat is dan geen probleem, en kun je gewoon doorgaan met bewust te zijn.

De aanname is dat hersenen bewustzijn produceren zoals de nier urine of de maag maagzuur. En urine en maagzuur kun je los van nier of maag bewaren, maar kan dat ook met bewustzijn?

Nu lijkt het alsof ik beweer dat bewustzijn NIET door de hersenen wordt voortgebracht, en dat is beslist niet wat ik wil betogen, ik probeer iets anders te zeggen.

Ik wil af van het beeld dat achter het woord 'voortbrengen' zit. Hersenen brengen helemaal niks voort, althans niet in de zin waarin de nier urine voortbrengt of de boomgaard fruit of de auto uitlaatgassen. .

Bewustzijn is een aspect van een toestand. Bewustzijn is niet een helder lampje dat door de hersenen van brandstof wordt voorzien en dat van die hersenen kan wegzeven om elders bewust te gaan zijn.

Er zijn een paar dingen nodig voor bewustzijn: hersenen – een lichaam – en een wereld. En in de samenhang van die drie zit bewustzijn verweven.

Het is als democratie. Daar heb je ook allerlei dingen voor nodig, maar je kunt nergens in die dingen de plek aanwijzen waar democratie ontstaat of wordt opgewekt.

In de Tweede Kamer? Bij de Koningin? Tijdens de verkiezingen? Je kunt van democratie niet vragen: waar zit dat precies? En je kunt democratie al helemaal niet loskoppelen van dat alles om het ding zelf in handen te krijgen.

Bewustzijn zit in een situatie net als de stemming in een feestje. Ook zo iets dat niet traceerbaar is tot in de plek waar het gemaakt wordt. En als de stemming uit het feestje is dan ga je niet buiten kijken waar hij is gebleven.

Maar dat is precies wat men doet in de beschrijving van 'bewustzijn zonder hersenen'. Men praat alsof bewustzijn de hersenen uit kan, hetgeen een misverstand is, want bewustzijn zat nooit IN de hersenen.

Zeggen dat bewustzijn mogelijk is zonder hersenen klinkt als 'patat' is mogelijk zonder mayonaise. Maar in feite zeg je iets als: inkomstenbelasting is mogelijk zonder burgers. Of Olympische Spelen kunnen ook zonder deelnemers.

De onsterfelijkheid die ons deel zou moeten zijn omdat bewustzijn aan het werk blijft zonder hersenen, blijkt bij nader inzien een onhoudbare notie. Het is niet zo zeer empirisch onmogelijk als wel begripsmatig.

Ik geloof dat de zaak hierdoor wel helder wordt al gaat er van deze visie geen troost uit. Filosofie is er ook niet voor troost, daar is godsdienst voor.

Waarmee ik terugkeer tot de biddende nonnen die ik hier vijftig jaar geleden aantrof. Hebben die mensen dan in fantomen geloofd?

Ik denk het wel. en voeg daar meteen aan toe dat er enige schuchterheid geboden is in plaats van parmantigheid bij het uitspreken van deze mening, want ik geloof dat hun gevoel van zekerheid toen niet verschilt van het mijne nu.

Zijn we iets opgeschoten sinds het eeuwigdurende gebed in deze ruimte? Ik denk dat we hier niet van opschieten kunnen spreken, er is geen waarheid waar de mensheid langzaam naar toe reist en waar we hoe langer hoe dichterbij in de buurt komen.

Ik kan het niet laten te denken dat ons onbegrip beter is dan het hunne, ik geloof dat wij in Beckett's woorden beter falen als het er om gaat de wereld om ons heen te doorgronden.

Waar ik ter ontzuivering aan zou willen toevoegen dat er in de generaties na ons ongetwijfeld nog beter gefaald gaat worden in dit opzicht.

Dames en heren ik dank u voor het luisteren en wens u een allerm minst falende voortzetting van uw maaltijd.